

Апстракт: У раду се говори о једној од малобројних филмских школа у Краљевини Југославији, коју је под називом Тон-филмска академија од 1931. до 1933. године у Београду водио књижевник Сима Пандуровић. Говори се о њеном наставном програму и разлозима престанка деловања.

Кључне речи: филм, филмска школа, Сима Пандуровић, културни живот.

1.

Разлоге што у Краљевини СХС/Југославији није било развијене филмске уметности, што су снимани углавном пропагандни и едукативни филмови, те што број тзв. уметничких, краћих или дужих играних филмова, уз најшире поимање тог појма, не прелази двадесетак,¹ није било тешко детектовати. Тачна је тврдња да су постојали „пионири филма који су савладали основе заната, ентузијастички који су гледали стране филмове и који су у себи носили своје замисли и пројекте, од којих би тек понеки и реализовали“ (Kosanović 2002: 217–218). Узрок томе видео се у чињеници да у Краљевини Југославији није било „домаће стабилне кинематографије и континуиране производње домаћих (играних) филмова“ (Kosanović 2002: 217). Још један – веома важан – разлог за то лежао је у недостатку организованог филмског образовања у Краљевини Југославији, што су истичали већ и савременици. Тако ужички новинар и филмофил Јован Николић у свом листу *Сјорџ и филм*, првом листу који је у Србији био посвећен филмској уметности, констатује 1928. године да су сви покушаји да се сними домаћи играни филм неславно пропали и „да се показало да је томе крив недостатак стручно спремних људи“. Николић је с правом установио да је филм „много компликован“ и да тражи стручњаке у више области, аподиктично закључујући: „Имамо доста одушевљених људи, али мало стручних.“²

1 Ако за први такав филм узмемо *Врађољанку* Алфреда Грухнута, снимљен још 1918. године за време Аустроугарске, али први пут приказан фебруара 1919. године (иначе је први филм снимљен у новој држави *Ковач расјела* Хајнца Хануса), а за последњи филм Макса Калмића *Прича једног дана*, који је приказан уочи самог рата, марта 1941. године у Београду.

2 Јован Николић, „Будућност Словена у развоју филмске уметности“, *Сјорџ и филм*, 1928 (25. октобар), I, 2, 1.

И заиста, управо крајем двадесетих година прошлог века одушевљени али неуки прегатоци покушавали су да снимају игране филмове, често без неопходних знања о процесу режије, и без много успеха. Неки од њих оснивали су тзв. филмска друштва, али је све то било кратког даха, а често и са не баш часним намерама.³ Но, број љубитеља филмске уметности је растао, биоскопи су били пуни, написи о филмовима у дневној штампи бивали су све бројнији, полемике о томе да ли је филм уметност окончале су се у корист филма, а године 1928. основано је Удружење филмофила Краљевине СХС, чији су почасни чланови биле и светске филмске звезде с наших простора – Ита Рина и Светислав Петровић.⁴ Све то довело је, најзад, и до стварања првих трију филмских школа у Београду. Најпре је школу 1928. године основао Александар Черепов, руски позоришни глумац, контроверзна личност тадашњег културног живота,⁵ да би 1929. године била основана и школа у организацији Југословенског просветног филма. И док је о ове две филмске школе понешто и писано, дотле је трећа, основана почетком 1932. године, само овлаш поменута у литератури (Јовић 2010: 30). Радило се о Тон-филмској академији коју је основао, у палати „Луксор“, књижевник Сима Пандуровић.

2.

Филм је веома брзо освајао духове у тадашњој културној јавности и крајем двадесетих година прошлог века било је све мање противника, а све више оних који су филм сматрали не само корисном забавом или му придавали важан пропагандни утицај, већ су га поимали као праву уметност. Таквих филмофила било је много међу нашим књижевницима. У једној анкети коју су 1926. године спровели новинари дневног листа *Време*, међу противницима филма из редова књижевника налазили су се само Сибе Миличић, Светислав Петровић и Исидора Секулић. Списак оних који су ценили филм као нови медиј и предвиђали му лепу будућност – нарочито с појавом звучног филма – био је, међутим, много дужи, и на њему

3 Тако је извесни Стојан Мишковић тврдио да је дошао из Холивуда, и да је тамо био асистент разним редитељима. Отпчео је чак и снимање филма под називом *Црна крв*, али је брзо раскринкан. Видети: Д. [Драган] А. [Алексић], „Данас у 11 часова пре подне снимаће се у Кнез Михајловој улици филм 'Црна крв', који режира режисерски помоћник Рекс Инграма“, *Време*, 1927 (28. мај), VII, 1952, 5; „Г. Светислав Петровић о једном самозваном Рекс Инграмовом режисеру“, *Време*, 1927 (20. јун), VII, 1973, 2.

4 „Светислав Петровић и Ида Кравања“, *Правда*, 1928 (19. фебруар), XXIV, 47, 5.

5 О Черепову је више писано као о позоришном делатнику у Бањалуци и Београду између два светска рата, те нешто и о његовом деловању у време окупације током Другог светског рата, због чега је побегао из земље, а Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и његових помагача ставила га је на листу сарадника окупатора. Видети: Чолић, Марковић 1993: 53–57; Volk 1992: 526; Ђорђевић 2015: 474–475.

су се налазили, између осталих, и Богдан Поповић, Брана Петронијевић, Слободан Јовановић, Иво Андрић, Густав Крклец.⁶ Неки од књижевника посебно су се истицали као пасионирани љубитељи филмске уметности, попут Јаше Продановића: „И кад се једног дана буде писала историја развитка наших биоскопа, име г. Јашино биће исписано златним словима.“⁷ Други су, пак, озбиљно промишљали уметнички дискурс филмског медија. Тако је Јован Дучић тврдио да филм нуди много веће техничке и визуелне могућности од позоришта: „Као уметност, кинематограф је добитак за музе: доведене су на сцену огромне масе света, простори, животиње, елементи, све оно што театар није могао дати.“⁸ А Тин Ујевић недвосмислено је оценио да је филм „уметност будућности“: „У естетикама сутрашњице он ће заузимати равноправно место поред музике, поезије, сликарства, вајарства, и глуме напосе... Ја инсистирам на големој важности развоја биоскопа у будућности, где ће он да се искаже као најјача и најчишћа уметничка тековина новог доба.“⁹

Неки од књижевника чак су се заносили идејом да и сами снимају филмове, како је то, рецимо, наумио Раде Драинац, који међутим није остварио тај план.¹⁰ У такве одушевљене љубитеље филмске уметности спадао је и Сима Пандуровић, али је он пошао другим путем.

3.

Крајем двадесетих година прошлог века Сима Пандуровић је у пензији,¹¹ а 1927. године уредио је своју последњу свеску часописа *Мисао*.¹² Иза њега остао је и спор са Светиславом Стефановићем око превода Шекспира, судске парнице и краткотрајан, двомесечни затворски стаж, што је у то време изазивало пажњу београдске јавности и пунило странице престоничке штампе.¹³ Осим тога, водио

6 „Знаменити филмофили и филмофоби у Београду“, *Време*, 1926 (3. март), VI, 1510, 3.

7 „Стари обичај да се г. Јаша Продановић види на филмским премијерама“, *Правда*, 1927 (12. децембар), XXIII, 338, 5.

8 Ж. [Живојин] В. [Вукадиновић], „Наши уметници и кинематограф“, *Полиџика*, 1926 (8. август), XXIII, 6568, 7.

9 „Тин Ујевић о биоскопу“, *Полиџика*, 1926 (23. август), XXIII, 6583, 6.

10 „Један наш песник снима фантастичан филм који се зове 'Сунчани монокл'“, *Време*, 1927 (22. август), VII, 2036, 6.

11 Пандуровић је најпре пензионисан 20. јуна 1923. године, али се после неколико месеци реактивирао као шеф кабинета министра просвете, да би коначно отишао у пензију 31. јула 1925. године (Ђорђевић 2018: 53).

12 Била је то 25. књига овога часописа. Нешто пре тога, Пандуровић је и власништво часописа пренео на Смиљу Ђаковић.

13 Видети: „Господин Сима Пандуровић осуђен је на два месеца затвора“, *Време*, 1926 (9. март), VI, 1516, 3; „Осуђен г. Сима Пандуровић по другој тужби г. д-ра Светислава

је и друге судске спорове,¹⁴ а прави скандал изазвао је кад је одбио да његов јубилеј буде свечано прослављен.¹⁵ Његов јавни ангажман сводио се на читање поезије на заједничким књижевним вечерима с другим књижевницима.¹⁶

Године 1931. Пандуровић је кренуо у сасвим новом правцу, крећући филмску школу, своју Тон-филмску академију. Данас не можемо знати шта га је навело на тај потез, осим што можемо наслутити да је рачунао на материјалну добит. У својој опширној молби Министарству просвете за дозволу за рад његовој школи, датираној 25. новембра 1931. године,¹⁷ Пандуровић најпре истиче значај филма као медија, а посебно напредак који је учинио тон филм:

Филмска уметност, која је новијега датума, добила је у најновије време, проналаском звучног филма, дотле неочекивани и завидни полет, пробудивши опште интересовање и најширих маса. Она је већ до сада дала знатан број тековина уметничког карактера и постала моћно оруђе за стварање културних вредности, према којима ниједно друштво не може остати равнодушно... Било би, због тога, несумњиво потребно да се у Београду оснује једна тонфилмска школа (академија), у којој би, по настави стручних лица, ученици који за то покажу воље и способности, студирали и изучавали тонфилмско певање, режију, драматургију и глуму. У кратком времену ми бисмо овом акцијом, *йоведеном из йриваййне иницијаййиве и йриваййним средсййвима* /подвукао Б. Ђ./, добили кадар мла-

Стефановића“, *Правда*, 1926 (9. март), XXII 66, 3; „Све око 'Хамлета'“, *Полиџика*, 1926 (14. април), XXIII, 6456, 5; „Књижевници по трећи пут пред судом“, *Правда*, 1926 (14. април), XXII, 102, 6; „'Хамлет' пред апелацијом“, *Правда*, 1926 (15. април), XXII, 103, 6; „Спор око 'Хамлета' пред Апелационим судом“, *Време*, 1926 (15. април), VI, 1553, 6; „Хапшење г. Симе Пандуровића“, *Полиџика*, 1926 (8. октобар), XXIII, 6629, 5; „Због Хамлета у затвор“, *Време*, 1926 (9. октобар), VI, 1726, 5; „Песник о Главњачи“, *Полиџика*, 1926 (29. новембар), XXIII, 6681, 6.

14 Тако је по тужби своје бивше газдарице Милке Јаковљевић, коју је ошамарио, осуђен да плати 300 динара одштете. Видети: „Књижевник и газдарица“, *Време*, 1926 (16. јун), VI, 1613, 6. А морао је да проведе новогодишње празнике са 1926. на 1927. годину иза решетака јер је као уредник *Речи* осуђен на петнаест дана затвора за клевету Милана Л. Поповића, историчара и историчара уметности. Видети: „Пресуда у спору г. Симе Пандуровића и господина Милана Л. Поповића“, *Време*, 1926 (16. децембар), VI, 1794, 6.

15 Видети: „Двадесетпетогодишњица г. Симе Пандуровића“, *Полиџика*, 1928 (25. март), XXV, 7151, 11; „Г. Пандуровић не жели и не мисли да прослава двадесетпетогодишњицу“, *Полиџика*, 1928 (29. март), XXV, 7155, 11. Прослава је иначе била предвиђена за 9. април 1928. године, а требало је да је организује Удружење књижевника, чији је председник тада био Јаша Продановић.

16 Тако је на Универзитету у Београду наступио с Григоријем Божовићем, Драгишом Васићем и Велимиром Живојиновићем Масуком. „Књижевно вече на Универзитету“, *Полиџика*, 1928 (24. децембар), XXV, 7419, 10. У Студентском историјском друштву читао је своје стихове уз Аницу Ђукић, Чича-Илију Станојевића, Владимира Велмар-Јанковића и Велимира Живојиновића Масуку. „Литерарно вече Студентског историјског друштва“, *Време*, 1928 (5. април), VIII, 2260, 7.

17 Молба се налази у Архиву Југославије, у фонду Министарства просвете Краљевине Југославије.

дих снага неопходно потребних за развијање нашега филма и филмске индустрије, што би за нашу културну експанзију и напредак значило један велики корак.¹⁸

На какву је приватну иницијативу Пандуровић мислио види се из представке Министарству просвете Краљевине Југославије од 12. марта 1932. године, у којој се као гаранти за рад Пандуровићеве школе јављају имућни појединци, који су и сами размишљали да покрену филмску школу: „Школа би се спојила са Тон-филмском академијом која је већ под руководством г. Симе Пандуровића, нашег познатог и реномираног књижевника... На челу школе остао би и даље, као директор, г. Пандуровић, са целим досадашњим наставничким особљем.“¹⁹

Један од финансијера био је богати трговац Михаило Ђ. Марковић, а новац је уложио и пензионисани финансијски чиновник Звонко Месарић, који је можда баш због тога дошао у Београд, где се пријавио Управи града 5. децембра 1931. године.²⁰ Средства је уложио и инжењер Ђорђе Станковић, који је имао велику кућу у Видинској улици. За материјалну сигурност школе гарантовао је и Пандуровићев пријатељ, гимназијски професор Војислав Ивановић.²¹ Они су нагласили да у овај подухват улазе „домаћим снагама и приватним средствима“, ради „оспособљавања омладине за филмску уметност“.²²

То је истицао и Пандуровић у својој молби, наглашавајући да ће од ове школе, захваљујући знањима која у њој стекну, напредовати и усавршити се „многи млади таленти који би у овој уметности показали задовољавајућих резултата и добили ново поље рада“.²³

Сима Пандуровић је у својој молби Министарству просвете детаљно изложио план и програм наставе у својој Тон-филмској академији. Предвидео је да школа има два одсека – уметнички и технички. Уметнички би имао две наставне области. Прва би била теоријска с практичним вежбама, а Пандуровић прецизира да би се полазници на том курсу оспособљавали у врло широком спектру знања:

... упознавање са основним и битним захтевима тонфилмског певања, режије, драматургије и глуме..., југословенски језик и књижевност, пе-

18 Архив Југославије /даље: АЈ/ 66-396-645.

19 АЈ 66-396-645.

20 Историјски архив Београда /даље: ИАБ/, Управа града Београда /даље: УГБ/, Картотека житеља града Београда и Земуна. Месарић је рођен у Јанжеву крај Марибора 1892. године, а у Београду је живео у Улици Жоржа Клемансоа.

21 ИАБ, УГБ, Картотека житеља града Београда и Земуна.

22 АЈ 66-396-645.

23 АЈ 66-396-645.

вање, вежбања у говору и певању пред микрофоном, техника кретања и говора, мимика у сценама тонфилма, игра и ритмичка гимнастика, друштвена опхођења, и упознавање са главним линијама драмске литературе у свету.²⁴

За посебно надарене био је предвиђен и нарочити наставни програм са соло певањем, акробатиком, спортовима, „шофирањем“ (обука у вожњи), те курс страног језика. Друга уметничка област покривала је „технику говора, мимику и гестикулацију, маску и костим, психологију и естетику, драматургију (манускрипт тон филма), фонетику, снимање у атељеу и природи, уметничку и ритмичку игру, пробна снимања...“²⁵

Пандуровић је предвидео да за полазнике који су се определили да посећују уметнички одсек настава траје шест месеци – по три за сваку област. Приметно је да је широком лепезом курсева настојао да обухвати сва поља филмске уметности, од драматургије, глуме и камере, до сценарија („манускрипт“) и режије.

Полазници курсева из техничке области требало је да стекну знања из „технике и естетике филмскога фотографисања, а затим технике филмског снимања тона“, како би постали школовани „техничари снимања и тонтехничари“.

Пандуровић је осећао потребу да нагласи да ће курсеви бити потпуно савремени, те да ће се настава изводити у складу с најновијим достигнућима у развоју филма, то јест „према данашњем стању тонфилмске индустрије“. Очигледно да је Пандуровић био довољно убедљив јер је Министарство просвете Краљевине Југославије одобрило рад његове школе 2. децембра 1931. године.²⁶

Ако је група финансијера наглашавала да ће на челу школе остати Пандуровић (на чије име је, уосталом, и гласила дозвола Министарства просвете) с целокупним наставним особљем, онда би, наравно, било занимљиво знати ко је све изводио наставу у овој филмској школи. Нажалост, то нам није познато, и све што знамо јесте да је главни наставник, који је водио све техничке часове и часове режије, био, како се у Пандуровићевој молби вели, „реномирани филмски режисер Карл Јосип Новак, чији су филмови, не набрајајући остала места, приказивани и у Београду“.²⁷ Изгледа да је Новак управо због овог ангажмана и дошао у Београд из Нове Кањиже, где је живео од 1927. године, и са супругом Наталијом и ћерком Ана-Маријом настанио се у Дечанској улици.²⁸ Рођен 1902.

24 АЈ 66-396-645.

25 АЈ 66-396-645.

26 АЈ 66-396-645.

27 АЈ 66-396-645.

28 ИАБ, УГБ, Картотека житеља града Београда и Земуна.

године у Славонском Броду, Новак је стекао популарност након свог филма *Рударева срећа*, који је снимио 1929. године. Уз то је снимио и неколико пропагандних документарних филмова, те је сигурно због тога био Пандуровићев избор за главног наставника Тон-филмске академије, а с друге стране, тај ангажман био је и Новакова прилика да дође у Београд.²⁹

4.

Век трајања Пандуровићеве Тон-филмске академије није био дуг. Од почетка песник је пре свега као свог конкурента доживљавао Александра Черепова и његову филмску школу, и против њега упућивао представке и денунцијације.³⁰ Па ипак, Пандуровићеви ученици учествовали су у Череповљевим филмовима. Ти филмови су углавном снимани 1932. године,³¹ а последњи траг активности Пандуровићеве филмске школе представљала је „оперско-драмска представа“ изведена на Коларчевом универзитету 11. марта 1933. године.³²

Но, већ пре тога дошло је до спора између Пандуровића и његових финансијера, па је Министарство просвете наложило, 26. јануара 1933. године, „да се извиди да ли ова школа још постоји, и да ли је Пандуровић директор школе; затим, ако школа постоји без г. Пандуровића, ко управља школом, који су наставници школе, и по чијем одобрењу школа ради, када је дозвола гласила на име г. Пандуровића“.³³ Овај допис уследио је пошто је начелник Одељења за уметност и књижевност Министарства просвете, књижевник Милан Димовић, добио од главног финансијера Пандуровићеве Тон-филмске академије телефонско саопштење да је школа престала с радом. Он је то саопштење пренео Управи града Београда, која је најпре саслушала Михаила Ђ. Марковића 16. фебруара 1933. године и копију изјаве послала Министарству просвете. Марковић је рекао да школа има великих проблема, да њу и даље води Сима

29 Новак ипак није успео да се афирмише у Београду, па је, након престанка рада Пандуровићеве школе, већ крајем 1933. године отишао с породицом у Бугарску, где је 1938. снимио један од првих бугарских играних филмова, *Војвода Страхил*. Остао је у Бугарској током, али и након Другог светског рата (у Картотеци житеља града Београда и Земуна под 4. јануаром 1945. године стоји да је „избегао“). Међутим, бугарске власти су га ухапсиле 1948. године, након Резолуције Информбироа, под оптужбом да је југословенски шпијун. Након робије вратио се у Југославију, где је снимио документарне филмове. Умро је 1970. године.

30 У једној од њих упозоравао је Министарство просвете да Черепов у својој филмској школи запошљава нестручне руске емигранте, од којих су неки комунисти (Ђорђевић 2015: 476).

31 Ради се о филмовима *Авантюре доктора Гајића*, *Несјрећни Буки на кућању* и *Несјрећни Буки на аеродрому* (Kosanović 2002: 32; Kolarić 2008: 190–191).

32 AJ 66-396-645.

33 AJ 66-396-645.

Пандуровић, али да „у последње време Пандуровић није могао активно учествовати у школском раду јер је спречен болешћу... Школа је теориска предавања свела на минимум, док махом сви кандидати из дана у дан вежбају се за предстојеће снимање филма.“³⁴

Истог дана позван је Сима Пандуровић, који је у својој полемичкој изјави практично озваничио укидање своје филмске школе:

Првобитно је одобрење Министарства просвете за отварање Тон-филмске школе дато мени. Доцнијом одлуком Министарства, којом је ранија замењена, а на представку једне групе у којој нисам био ја, одобрење за држање ове школе дато је тој групи. Пошто је један од госпoде из групе, г. Марковић, изјавио пред осталим члановима да ће он унети и већа материјална средства за одржавање ове школе, остали чланови су заједно са мном пристали да он води администрацију, финансирање и управу школе. Г. Марковић је, по споразуму са представницима „Адрија национал филма А. Д.“ спојио школу са овим предузећем уневши у школу потребан број апарата за снимање и другог потребног материјала, намештаја итд. Међутим, како се на остварење једног већег филма морало ипак дуго чекати, и како је г. Марковић, из мени непознатих разлога, број слушаца знатно редуцирао, а ја сам се у међувремену разболео да нисам могао вршити ни наставнички посао у школи, г. Марковић је многе часове поверио г. Ранку Јовановићу, режисеру и члану друштва „Адрија национал филм“. Према свему изложеном, за данашње стање ове школе треба се обратити г. Мих. Марковићу, који данас стварно управља школом.³⁵

Тако се, након само две године, окончао Пандуровићев покушај да оживи и развије своју филмску школу и да тиме утиче на повећање броја филмских радника у Краљевини Југославији. Иако се из доступних докумената види да је он тој намери приступио веома озбиљно и промишљено, с јасно разрађеним планом, у томе није успео, као уосталом ни други који су покушавали нешто слично. До правог, организованог и систематског образовања у области филмске уметности доћи ће тек након Другог светског рата.

ИЗВОРИ

Архив Југославије, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије (66)

Историјски архив Београда, Фонд Управе града Београда
Време (Београд)

Полиџика (Београд)

Правда (Београд)

Сјорџ и филм (Ужице)

34 АЈ 66-396-645.

35 АЈ 66-396-645.

ЛИТЕРАТУРА

- Volk, Petar (1992). *Pozorišni život u Srbiji 1835–1944*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, Muzej pozorišne umetnosti Srbije.
- Ђорђевић, Бојан (2015). „Архивска грађа о руској културној емиграцији у Архиву Југославије у Београду“. *Часопис „Руски архив“ (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији: зборник радова* /ур. В. Матовић, С. Бараћ/. Београд: Институт за књижевност и уметност, 473–485.
- Ђорђевић, Бојан (2018). *Племеница мисија или мука жива: српски књижевници као професори*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Jovičić, Stevan (2010). „Kinematografija u Srbiji 1896–1941“. *Südslavistik*, 2, 23–33.
- Kolarić, Vladimir (2008). „Filmska delatnost ruskih emigranata u jugoslovenskim zemljama u prvoj polovini XX veka“, *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 13/14, 181–198.
- Kosanović, Dejan (2003). „Da li je bilo filmske umetnosti u Kraljevini Jugoslaviji“. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 6/7, 213–232.
- Чолић, Драгана; Марковић, Олга (1993). „Александар Черепов и Руско драмско позориште за народ“. *Театрон*, 81/82/83, 53–57.

Bojan Đorđević

Sima Pandurović's Sound Film Academy

Summary

One of the main reasons for the underdevelopment of the film industry in the Kingdom of Yugoslavia was the lack of continuous, systematic, and professional education regarding film-related occupations. In this regard, the state took no initiative, and all efforts were left to the enthusiasm and attempts of individuals to establish so-called film schools. One such individual was the author Sima Pandurović, who opened his own Sound Film Academy towards the end of November 1931. In his petition to the Ministry of Education, Pandurović outlined in detail the curriculum for his Sound Film Academy. He envisioned the school as having two departments, the art department and technical department. For this endeavor, he secured an appropriate teaching staff, led by the then-popular film director Karlo Josip Novak. The school was financed by a group of wealthy and respected merchants, engineers, and landowners. After less than two years, however, internal disputes arose, and Pandurović withdrew due to illness. Thus, this interwar attempt at developing film education in Serbia and Yugoslavia ended in failure.

Keywords: film, film school, Sima Pandurović, cultural life